

teknek a műemlékvédelemmel együtt, mi több: a műemlékvédelmen túl is védeni kell a helyi értékeket, mert ezeket nem lehet központilag védeni. Egy pincesorst csak az ott lakók tudnak védeni, ezt a műemlékvédelem kiegészítéseként az önkormányzatoknak és velük együtt a spontán helyi társadalmi szerveződéseknek kell védeniük. És ha ez megvalósult, akkor a XXI. század műemlékvédelme és urbanisztikája el tudja kerülni az olyan szörnyűségeket, mint amit a mi nemzedékünk létrehozott, és amiből remélhetőleg tanult.

Entz Géza:

A magyar építészeti örökség határainkon túli emlékei

Az 1872 április 4-én megalakult Műemlékek Országos Bizottságának volt egy kiadványa, amely nagy kötetekben jelent meg egészen az I. világháborúig. E kötetek beszámoltak a magyar műemlékvédelem első négy évtizedének munkáiról. Feltűnhetik, hogy a szóban forgó emlékek mind a Felvidéken, Burgenlandban és Erdélyben szerepelnek. Az akkori ország közepéről, a jelenlegi ország területéről szinte semmi. Vajon ennek mi az oka? Az, hogy ott megmaradtak a műemlékek. És itt az ország közepén nagyon sok elpusztult, vagy annyira átalakult, hogy szinte nem is lehet műemléknek tartani. Ma már tudjuk, hogy nagyon sok olyan emlék van, amely első látásra jelentéktelen, de ha megkutatják, akkor kiderül, hogy olyan történeti, esztétikai, etikai értékei vannak, amelyeket Román András részletezett.

A megmaradtak ugyan a történetiségnek, és esztétikumnak magas fokán állnak, mégis ezek az emlékek túlnyomó részben (talán egyedül a kassai dóm kivételével) származékok: a magyar művészeti központoknak a kisugárzásai. Hol voltak ezek a magyar művészeti központok? Ezek Budán voltak, Székesfehérváron, Visegrádon, Esztergomban. És mi maradt belőlük? Az, amit ma a régészek ásója feltár. E nagy művészeti központok a II. világháború után – legalább részben – ismertté váltak, s belőlük meg tudjuk ítélni, hogy a történeti Magyarország építészete és építészeti értékei egymással összefüggenek. A Kárpát-medence történeti egysége az, amely az egész összefogja. E történeti egység egyszersmind izlésbeli és művészeti igénybeli egységet is mutat.

Hogy jobban értsük egymást, kitérőt kell tennem. Mi volt az építészet szervezete 1800-ig? Ebben a társadalom különböző rétegei különböző feladatokat végeztek. Voltak olyanok, akik megrendeltek, akik építkeztek, akik az építkezéshez szükséges pénzügyi feltételeket nyújtották és megmondták, hogy mit akarnak. Voltak olyanok, akik ezt megvalósították, szakmai szinten, segédmunka szinten – és létrejött a műalkotás. Ez a megrendelői vezetéssel kialakult szervezet a XIX. században megváltozott. Ma is van megrendelés – de nem jellemző az egész művészetre, mert nem a megrendelő az, aki vezető szerepet játszik, hanem az alkotó, a művész. Ez természetesen sommás megállapítás, de jelzi, hogy a XIX. században valami alapvetően megváltozott. Mikor vett részt a társadalom inkább az építészetnek a létrehozásában? Amikor egyes művészek alkotnak, vagy amikor az egész társadalom vesz részt a műalkotás létrehozásában. A felelet világosan mutatja azt a helyzetet, amibe a művészet a XIX. század után került. Akadnak olyan társadalmi rétegek, amelyek összefogásából keletkezett az építészet, és olyan társadalmak, amelyekben az egyesek lépnek előtérbe. Ezért merült fel olyan vélemény, hogy a magyar művészet csak a XIX. századtól kezdődött. Azelőtt nem volt magyar művészet? Ez azért eshetett meg, mert egyénekként, az egyéneknek a nemzetiségével akarták meghatározni a művészetet. Teljesen történelmietlen felfogás! A történelem egészében élő emberi társadalom hozta létre az 1800 előtt művészetet. Ilyen értelemben beszélhetünk tehát határon kívüli magyar építészeti örökségről. E megállapítás nem az alkotók, nem a megrendelők, nem a kivitelezők nemzetiségére utal, hanem arra, hogy mindezek egységes történelmi szférában alkotnak és éltek. Amikor a középkorban megkérdezték, hogy valaki hova való, akkor aki itt élt Magyarországon nem azt mondta, hogy szász vagy szlovák, vagy magyar, hanem azt mondta, hogy hungarusz. A XV. század elején megszerkesztették azt az anyakönyvet, amely a Magyarországról a bécsi egyetemre került hallgatók nevét és adataikat tartalmazta. Csupa hungarusz volt. Az itáliai egyetemen, vagy a krakkói egyetemen, ahova sokat jártak a magyarok, ha megkérdezték, hogy honnan való, hungarusz volt a válasz. Ebben a burokbán tartoztak össze.

E történeti egység az építészeti örökségnek egyik lényeges, talán a leglényegesebb vonása. Az illető alkotás a Kárpát-medencei egységben jött létre. Minden *ispánsági várban*, amelyet a X. és XI. században emeltek, található egy hatalmas sánccal körülvett földvár és mellette az esperesi templom. Így van ez Visegrádon, Dobokán, Zemplénben, Abaujváron, lényegében ugyanígy van Sopronban és így tovább. Tehát az ispánsági várak, amelyek Szent István korában jöttek létre, és megyei központok voltak, lényegében egyforma szerkezettel rendelkeztek, függetlenül attól, hogy hol voltak.

Itt vannak pl. a *nemzetiségi monostorok*: Ják, Zsámbék. Mindenütt ugyanolyan a szerkezet, ugyanaz a felépítés: két tornyos homlokzat, a nyugati karzatnak a tornyokkal való egybeépítése, háromhajós, kereszthajó nélküli bazilika. Akár a Felvidéken van, akár Erdélyben, akár a Dunántúlon. Az ún. *csarodai típus* ennek a nemzetiségi monostoroknak a leegyszerűsítése. Egyetlenegy tornya összefüggésben van a nyugati karzattal, annak a középső pillérei fölött emelkedik. Ez az egész ország területén mindenütt megtalálható, ahol egyáltalán megmaradt.

Jó példa a *Szent László legenda* is, amely azt a történetet jeleníti, amely szerint Szent László a kunnal harcolva megmenti a nagyváradai püspöknek a lányát. Ez a falképsorozat a nyugati határtól a keleti határig mindenütt megtalálható a falu építészetében.

A XV. század elején megépült a *kassai dóm*, az egész Kelet-Magyarország építészetét – beleértve Erdélyt is – befolyásolta. Végig lehet követni az utat Beregszászon, Kolozsváron, Segesváron át egészen Brassóig. Vagy pl. itt van a *visegrádi királyi palota*. Mindenki ismeri a keregőjét, amely az ún. második szinten van. Ez a visegrádi építészet átmegegy Nyírbátorba, Nyírbátorból pedig Erdélybe. A fejleményeket részletesen ismerjük. Mátyás király János frátert küldi el 1490-ben Kolozsvárra, hogy az általa ott alapított művészeti kolostor építését vezesse. Helyi építkezési szervezet alakult ki, amely Kolozsvár és környékének akkori egyházi építészetét meghatározza. E szervezet nem képzelhető el Visegrád nélkül. Érdekes megemlíteni, hogy az oklevél, amellyel Mátyás király elküldte János frátert Kolozsvárra, Visegrádon kelt. E kiváló építész bizonyára járt Visegrádon, mert ismerte az ottani részleteket, technikájukat és a belső kialakításuk törvényeit.

A kazettás mennyezet a reneszánsz elterjedése nyomán jött létre. Amikor Balogh Jolán újból felfedezte az erdélyi művészetet, az erdélyi reneszánszt, mindenki azt hitte, vagy én legalábbis, amíg fiatal voltam azt hittem, hogy a kazettás mennyezet erdélyi találmány. Hát nem erdélyi. Mindenütt volt. Maradványai bőven maradtak Baranyában, Felvidéken egyaránt. Persze a megoldások különbözőek, de a lényeg ugyanaz. A történeti összefüggések tekintetében a barokk művészet is tanulságos. A gödöllői kastély az ún. Pest környéki Grassalkovich-stílusban épült fel. Ennek szép emlékei vannak Hatvanban, Pécelen, Nagytétényben, de Marosvásárhely melletti Gernyeszegen is. A barokk mesterek a XVIII. században eljutottak Erdélybe és ott építettek. A legújabb kutatások meglepő összefüggéseket tudnak kimutatni, a nyugatról keletre vándorolt mesterek alkotásairól.

Még valamiről meg kell emlékezni. Ne higgyük, hogy az a társadalmi jellegű építkezés, amely a XVIII. század végéig jellemezte egész Európát, és benne Magyarországot is, csak a megrendelők és az általuk megbízott mesterek műve volt. Akadnak néprétegek, amelyek olyan körülmények között élnek, hogy maguk építik házaikat minden megrendelés nélkül, mert nincs előkelő rétegük. A székelyek pl. vérségi, közösségi kapcsolatban éltek egymással. Katonai szolgálatot teljesítettek. Nem alakult ki a feudális rendszer, csak a XVI. századtól kezdve, akkor is helyi színzettel és még ma is megállapítható a közösségi szellem. Sokáig nem volt ott olyan nemesúr, aki azt mondta, hogy most építsünk ezt, azt, amazt. A középkorban a Székelyföld tele van szebbnél szebb alkotásokkal, amelyek a székely közösség művei. E vonatkozásban a román vagy a szlovák fatemplomokat is említhetjük. Ezek mind közösségi építkezések, az egész társadalom sajátos együttműködésével jöttek létre.

Befejezésül talán azt mondanám, hogy ha valaki elmegy Pozsonyba, Kassára, Budára, Pestre, Székesfehérvárra, Nagyváradra, Aradra, Temesvárra, Kolozsvárra, bizonyos mértékig még Szebenbe is, akkor a XIX. század végének, tehát az 1867-től egészen 1914-ig tartó ún. békeidőnek, egymással rokon építészete és a városképe jelenik meg előtte, amely beilleszkedik az akkor szintén egy történeti egységbe tartozó ország kereteibe. Nem az alkotók nemzetisége határozza meg tehát egy művészet magyar, német, francia vagy olasz voltát. A legkülönbözőbb, de egymással történeti kapcsolatban álló népek művészeti alkotásaiból, azoknak az összességéből jött tehát létre minden ország, Magyarország művészete is. A mai határokon kívüli magyar építészeti örökséget ebből a történeti szempontból kell néznünk és értékelnünk.